

ალექსანდრე ბოშიშვილი

ცოტა რამ სამველ კარაპეტიანის ნაშრომზე – Мэры Тифлиса

სამველ კარაპეტიანის ნაშრომი Мэры Тифлиса (Тбилиси) 2003 წელს ცნობილი ორგანიზაციის RAA-ს¹ სამეცნიერო სასწავლო სერიით მე-ხუთე წიგნად ერევანში გამომცემლობა „გიტუტუნმა“ გამოსცა. მონოგრაფია სომხეთის ეროვნული სამეცნიერო აკადემიის რეკომენდაციით დაიბეჭდა.

ნაშრომი საკმაო მოცულობისაა (128 გვერდი) და მოიცავს პერიოდს საქართველოში არაბთა ბატონობის ხანიდან მოყოლებული XIX საუკუნის ჩათვლით. იგი რამდენიმე თავისგან შედგება: შესავალში ავტორი მოკლედ საუბრობს მელიქებზე, თბილისის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობასა და თბილისის მმართველებზე. შემდეგ ცალ-ცალკე თავებადაა წარმოდგენილი – Градоначальники (Мэры) Тифлиса в XII-XIII веках; Бейбудские градоначальники (Мэры) Тифлиса в XVII-XVIII вв. (გვ. 28-42); Градоначальники (Мэры) Тифлиса в годы общественного правления (1840-1875 гг.) (გვ. 43-66); Градоначальники (Мэры) Тифлиса в годы самоуправления (1875-1917 гг.) (გვ. 67-99); ნაშრომს ერთვის ბოლოსიტყვაობა, საძიებლები, დამოწმებული ლიტერატურის საკმაოდ ვრცელი სია და ილუსტრაციები (გვ. 100-128). ნაშრომის მოძიება ინტერნეტსივრცეში, როგორც სომხურ ისე რუსულ და ინგლისურ ენებზე ადვილად ხელმისაწვდომია.

ავტორი ნაშრომში ხშირად ხაზს უსვამს, რომ თბილისი სომხებმა ააშენეს, რომ მანამდე, სანამ აქ სომეხი ვაჭრები გამოჩნდებოდნენ, თბილისი

¹ RAA (Research on Armenian Architecture) ცნობილი ორგანიზაციაა, რომელმაც დღემდე მრავალი ნაშრომი გამოსცა. ორგანიზაცია სხვადასხვა ქვეყანაში სომხური კვალის შესწავლით არის დაკავებული. არაერთი ნაშრომი გამოიცა საქართველოს შესახებ, მათ შორის – საქართველოს სომხებზე; საქართველოში არსებულ მონოფიზიტურ ძეგლებზე, რომელთა უმრავლესობა მართლმადიდებლურია; რუკა-ცნობარი, რომელშიც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული 600-მდე ტაძარი სომხურ ძეგლად არის აღნუსხული; ასევე ახალციხის, ჯავახეთისა და კახეთის შესახებ სხვადასხვა ნაშრომები (ვრცლად იხ.: <http://raa.am>)

დიდი სოფელი იყო, ამიტომ სომეხმა ხალხმა უნდა იამაყონ იმ სომეხებით, რომლებმაც ეს დიდი ქალაქი ააშენეს, უნდა ახსოვდეთ მათი ბიოგრაფიები და სათანადო პატივი უნდა მიაგონ მათ ხსოვნას.

აღნიშნული წიგნი მთლიანად გაუგებრობაზეა აგებული: ავტორი ეჭვგარეშე მიიჩნევს, რომ თბილისის მოსახლეობის უმრავლესობა საუკუნეთა განმავლობაში სომხური იყო. წიგნის შესავალში საუბარია საუკუნეთა მანძილზე თბილისში ეთნიკურად სომხური მოსახლეობის განუხრელ ზრდაზე, აქედან გამომდინარე თითქოს ლოგიკური ჩანს, რომ მათი ხელმძღვანელიც სომეხი უნდა ყოფილიყო.

ნაშრომში, სხვა მრავალ უზუსტო და მიკერძოებულ ინტერპრეტაციასთან ერთად, ჩვენი ყურადღება მიიქცია ორმა საკითხმა: 1. თბილისის მოსახლეობა; და 2. თბილისის მელიქების უფლებები და მათი თანამდებობრივი მდგომარეობა.

მეცნიერი აშკარად მცდარი გზით მიდის, როდესაც აღნიშნავს, რომ თბილისის მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას XX საუკუნემდე ეთნიკური სომეხები შეადგენდნენ. ავტორს ამის დასასაბუთებლად წარმოდგენილი აქვს რუსეთის იმპერიის მიერ XIX საუკუნეში, სხვადასხვა წელს ჩატარებული მოსახლეობის აღწერის მონაცემები.

ცნობილია, რომ რუსულ აღწერებს თავისი სპეციფიკა ჰქონდა. ვფიქრობთ, ბატონ სამეფლ კარაპეტისანს აუცილებლად უნდა გაეთვალისწინებინა. რუსული აღწერები მოსახლეობას ეროვნებების მიხედვით ანაწილებდა და ისე აღწერდა. სხვადასხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფებიც კი ცალ-ცალკე ეროვნებად იყვნენ წარმოდგენილი. აღწერებში ცალკე იყო ჩაწერილი – ქართველი (ქართლ-კახეთის მოსახლეობა), იმერელი, გურული, ხევსური, თუში და სხვა, XV-XVII საუკუნეებში ირანის დიდი გავლენის გამო ქართული მოსახლეობის გამუსლიმებული ნაწილი რუსებმა თათრებში ჩათვალეს; ხოლო სავაჭრო ურთიერთობებში ჩართული ქალაქში მცხოვრები ქართული მოსახლეობის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი სომხურ გრიგორიანული აღმსარებლობის იყო, ამიტომ ისინი სომეხებს მიაკუთვნეს; ყველა მათგანის მშობლიური, სალაპარაკო და საოჯახო ენა მხოლოდ ქართული იყო. თბილისში მცხოვრებმა „სომეხებმა“ სომხური რომ არ იცოდნენ აღნიშნავენ უცხოელი მოგზაურებიც. 1876 წ. რუსი მოხელე დიმიტრი კობიაკოვი ამბობს, რომ „თბილისში მცხოვრებმა ბევრმა სომეხმა სომხური ენა თითქმის სრულებით არ იცის და თავის მშობლიურ ენად ქართულს თვლის. ზოგიერთი კი, ვინც

სომხური ენა იცის, მაინც უმთავრესად ქართულ ენაზე ლაპარაკობს, რომელიც თბილისში ძირითადი სალაპარაკო ენაა ყოველდღიურ ცხოვრებაში“.² ამ ცნობას თვითონ სომხებიც ადასტურებენ. არტემ არარატელი ამბობს, რომ „აქაური (თბილისელი ა.ბ.) სომხების უმრავლესობამ სრულებით არ იცის სომხური და ქართულად ლაპარაკობს“.³ იმავეს იმეორებს ვენეციის მხითარისტი მინას ვარდაპეტ ბჟიშკინი (ბჟიშკიანცი), რომელმაც XIX ს-ის 20-იან წლებში მოიარა ეს მხარე და მისი დაკვირვებითაც საქართველოში მოსახლე სომხები სომხურის უცოდინარნი იყვნენ და მხოლოდ ქართულად ლაპარაკობდნენ.⁴

აქ უცნაური ალბათ არაფერია, გრიგორიანმა ქართველებმა არ იცოდნენ სომხური ენა და ადათები. ენის უცოდინარობა, პროფ. პარუიერ მურადიანის აზრით, იმან გამოიწვია, რომ სომხური სკოლები არ არსებობდა.⁵ პროფ. გურამ მაისურაძე კი აღნიშნავს, რომ სომხური სკოლები სწორედაც რომ არსებობდა და ამ სასწავლებლებს „სასწავლო საგნების შერჩევაც“ კი თვითონ შეეძლოთ; ამკარაა, გასომხებულ ქართველებს ნაკლებად აინტერესებდათ სომხური ენისა და ადათების შესწავლა.⁶

ქართველების გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მასობრივ გადასვლას ხელს ისიც უწყობდა, რომ მაშინ დამკვიდრებული წესის თანახმად – „ვაჭარი“, „მეღუქნი“, „ხელოსანი“ სომეხი უნდა ყოფილიყო. ქართველთა უმრავლესობისათვის ეს პროფესიები, სამწუხაროდ, სამარცხვინოდ ითვლებოდა. უფრო მეტიც, ზოგიერთი ხელობის ამქართა გაერთიანებაში შესასვლელად გრიგორიანობის მიღება აუცილებელი იყო.⁷ შემორჩენილია ისტორიული საბუთები, საიდანაც ჩანს, რომ ხშირად ქართველს ოჯახში, ერთი ძმა „სომეხი“, ანუ ვაჭარი ან ხელოსანი ჰყავს.⁸

შუა საუკუნეების საქართველოში „სომეხი“, როგორც წესი, ნიშნავს გრიგორიან აღმამიანს, განურჩევლად მისი ეროვნებისა და წარმომადგენლობისა, ამის საპირისპიროდ არსებობდა ასევე სოციალური კატეგორია „ქართველი“.

² ა. თოთაძე. სომეხი ვაიმეცნიერების ანტიქართული ისტერია. თბ. 2005, გვ. 13.

³ Артемий Арапатский. Жизнь Артемия Арапатского. Т. II. СПб. 1813, გვ. 14.

⁴ გ. მაისურაძე. ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში). თბ. 1982, გვ. 312.

⁵ გ. მაისურაძე. ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), გვ. 304.

⁶ გ. მაისურაძე. ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში), გვ. 314.

⁷ ანანია ჯაფარიძე. ქართველთა გასომხება. თბ. 1999, გვ. 32.

⁸ სცსა, ფონდი №254. აღწ. №2. საქმე №387.

ყველა ვაჭარი და ხელოსანი „სომეხად“ იქცა, ყველა ფეოდალი კი „ქართველად“ ითვლებოდა. აქედან გამომდინარე, საქართველოში „სომეხი“ უფრო ხშირად აღნიშნავდა არა ეროვნებას, არამედ სოციალურ ფენას, სოციალურ კატეგორიას. ქვეყანაში არსებობდა „ქართველი“ ანუ – ყმა, გლეხი, მებატონე და „სომეხი“ ანუ ვაჭარ-ხელოსანი. ბუნებრივია, ქალაქის მოსახლეობის დიდი ნაწილი სწორედ ვაჭრები და ხელოსნები, ანუ „სომეხები“ იქნებოდნენ.⁹

XVIII საუკუნის საბუთებში და აღწერებში ხშირად გვხვდება სომხური სახელები და სომხური სახელებისგან ნაწარმოები გვარები.¹⁰ როგორც პროფ. როლანდ თოფჩიშვილი აღნიშნავს – გვარებით, სწორედ რომ გრიგორიანი ქართველები უნდა იყვნენ ჩაწერილი, სომხები მხოლოდ სახელებით, გვარების გარეშე, რადგან სომხებს გვარები XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე არ ჰქონდათ მაშინ, როდესაც ქართველებში აღრეული ხანიდანვე მომდინარეობს გვარ-სახელის ტრადიცია.¹¹

ნაშრომის მთავარი იდეაა, რომ ქალაქ თბილისის ხელმძღვანელი პირები უკლებლივ ყველა სომეხები ყოფილან. კარაპეტის შესავალში აღნიშნავს, რომ 800 წლის მანძილზე ქალაქის 47 ხელმძღვანელიდან 45 სომეხი ყოფილა. (გვ. 2).

საინტერესოა ნაშრომში აღწერილი გვარების წარმოება. ქალაქის მელიქების და მელიქ-მამასახლისების ბებუთაშვილების წარმომადგენლები აღნიშნულნი არიან, როგორც Бейнудянц – „ბეიბუდიანცი“. მიუხედავად იმისა, რომ ბებუთაშვილები მართლაც სომხური მონოფიზიტური სარწმუნოების მიმ-

⁹ გასომხებული ქართველების შესახებ იხ.: შავშელი (ზაქარია ჭიჭინაძე). ქართველი გრიგორიანები (სომხის სარწმუნოების ქართველები). თბ. 1906; მ. თამარაშვილი; პასუხად სომხის მწერლების; თბ. 1902; გ. მაისურაძე. ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა (XIII-XVIII სს-ებში). თბ. 1982; გ. მაისურაძე. საქართველოს სომხური მოსახლეობის ისტორიის საკითხები (IV-XVIII სს.). თბ. 1999; ბ. არველაძე. „სომხური“ თუ ქართული ეკლესიები. თბ. 1982; ანანია ჯაფარიძე. ქართველთა გასომხება. თბ. 1999; შ. თეთვაძე, ო. თეთვაძე. სომხები საქართველოში. თბ. 1998; რ. თოფჩიშვილი. ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები, ქართველი გრიგორიანები. ეთნოისტორიული ეტიუდები. წ. I. თბ. 2005; აღ. ბოშიშვილი, გრ. კობიაშვილი. ქართველთა გასომხება (XVI-XVIII სს.); საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „დიდაჭარობა“; მასალები; ხულო-დიდაჭარა; 2009, გვ. 498-502; აღ. ბოშიშვილი, თბილისის გარეუბნების ისტორია, თბ. 2010;

¹⁰ სომხურობა აქ პირობითია, რადგან სომხური ონომასტიკონი თითქმის მთლიანად სპარსულიდან მომდინარეობს. ადვილი შესაძლებელია, საქართველოში პირდაპირ სპარსეთიდანაც იყოს შემოსული.

¹¹ რ. თოფჩიშვილი, ქართველი მაჰმადიანები, ქართველი კათოლიკეები, ქართველი გრიგორიანები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, თბ., 2005, გვ. 161-162; რ. თოფჩიშვილი, ქართული გვარსახელები, ეთნოისტორიული ეტიუდები, წ. I, გვ. 273-281; ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე. გვარსახელები საქართველოში, თბ., 1997, გვ. 11.

დევრები იყვნენ და აქ არ ვკამათობთ მათ ეთნიკურ და კონფესიურ კუთვნილებებზე, უფრო სხვა საკითხი გვაინტერესებს, შუა საუკუნეებში ხომ ეროვნებებზე ისეთი ხაზგასმა არ ხდებოდა, როგორც ეს XIX საუკუნიდან დაიწყო, განსაკუთრებით რუსეთის იმპერიაში. თბილისის მოსახლეობა ყველა, განურჩევლად მათი ეთნიკური წარმომავლობისა, თბილისელად ითვლებოდა. ქართველი, თათარი, ებრაელი, სომეხი და სხვა ყველა ქალაქელი იყო. ეროვნებებად დაყოფა მათთვის პირობითი იყო.

ქალაქის მოსახლეობის სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ერთმანეთის დღეობებშიც მონაწილეობდნენ,¹² ერთმანეთს შვილებსაც უნათლავდნენ. შემორჩენილია არაერთი საეკლესიო ჩანაწერი, რომლის მიხედვითაც მართლმადიდებელი მღვდელი ნათლავს ბავშვს და ნათლია სომეხი მოქალაქეა,¹³ არის საწინააღმდეგო შემთხვევებიც.

ქალაქში ყველა მოქალაქის გვარი *შვილ* სუფიქსით ბოლოვდებოდა. ამიტომ ბებუთაშვილის „ბებიუდიანცად“, შერგილაშვილის „შერგილიანცად“, ივანგულაშვილის „იავანგულიანცად“ გამოყვანა ზედმეტად ხელოვნურია. არ არსებობს თუნდაც ერთი საბუთი, რომელითაც დადასტურდება თბილისში გვარის, შვილის გარდა, სხვა სახით დაბოლოვება. მხოლოდ XIX საუკუნეში რუსული ადმინისტრაციის დამყარების შემდეგ დაიწყო მანამდე არსებული *შვილ* ფორმის რუსული *ოვით* შეცვლა, ამიტომ გახდა ბებუთაშვილი – ბებუთოვი; მირიმანაშვილი – მირიმანოვი და ა.შ., აქ არაფერი განსაკუთრებული არ არის. ეს ახალი ტენდენცია ყველასთვის ერთნაირად პოპულარული იყო და დიდებულთა უმეტესობა გვარს რუსული ვარიანტით აქტიურად იცვლიდა – ციციშვილი ციციანოვი ხდებოდა, ბარათაშვილი – ბარათოვი/ბარათაევი; ჯავახიშვილი – ჟევაზოვი და სხვ.

დასახელებული ნაშრომისადმი ჩვენი მთავარი შენიშვნა-პრეტენზია თბილისის მელიქების და მათი მერობის საკითხს შეეხება. ავტორი მელიქების საკითხის განხილვისას აქტიურად იმოწმებს 1962 წელს გამოცემულ „დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის“.¹⁴ სომეხი ისტორიკოსის კონცეფციის მცდარობა სათავეს მელიქის სახელოს განსაზღვრიდან იღებს, საქმე ისაა, რომ მელიქი სულაც არ შეესაბამება, ქალაქის თავს, და, მით უმეტეს, მერს

¹² ი. გრიშაშვილი. ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა. თბ. 1963; თ. ბერიძე, ძველი თბილისის სურათები. თბ. 1980.

¹³ სცსა. ფონდი №489. აღწ. 31.

¹⁴ დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის (XVI-XIX სს.). წიგნი I. შეადგინეს ნიკო ბერძენიშვილმა და მამისა ბერძენიშვილმა. თბ. 1962.

თანამედროვე გაგებით. პატივცემულ ავტორს მეტი ყურადღებით, რომ წაეკითხა იგივე დოკუმენტები, რომლებსაც ნაშრომში არაერთგზის იმოწმებს, შეაძინებდა, რომ მეტიც მამასახლისის მომდევნო მოხელე იყო. მაგრამ სხვადასხვა დროს მათი ადგილები იცვლებოდა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მეტიც და მამასახლისის ურთიერთობა მონოგრაფიულად შეისწავლა პროფ. შოთა მესხიამ თავის ნაშრომში „ქალაქები და საქალაქო წყობილება XVII-XVIII სს. საქართველოში“, წიგნი ქართულ და რუსულ ენებზე საკმაოდ დიდი ტირაჟითაა გამოცემული და ხელმისაწვდომია ყველასთვის. სამწუხაროდ, ავტორი არ იცნობს აღნიშნულ ნაშრომს.¹⁵ აქვე უნდა ითქვას, რომ მეტიც და მამასახლისის შორის პირველობას დიდი მნიშვნელობა არც ჰქონდა, რადგან ხშირად ერთიანდებოდა კიდეც და ზოგჯერ მეტიც-მამასახლისი ერთი პიროვნება იყო, ხოლო ორივე, მეტიც და მამასახლისიც, ქალაქის იერარქიაში მოურავის მომდევნო ადგილზე იყო.

სულაც არ დავიწყებთ იმის მტკიცებას, რომ თბილისის მეტიცები და სხვა მოხელეები, ან XIX საუკუნეში ქალაქის თავები ყველა ქართველები იყვნენ, ან რა საჭიროა ასეთი რამის მტკიცება? უბრალოდ იმას აღვნიშნავ, ყველა სომეხი ვერ იქნებოდა, რადგან ქალაქი მრავალეროვანი იყო, ყველას ჰქონდა შანსი, გამხდარიყო ქალაქის მეტიც, მამასახლისი, ნაცვალი თუ სხვა მოხელე, თანამდებობას, დამსახურების მიხედვით, ყველა ეროვნების წარმომადგენელი იღებდა.

კიდევ ერთი, ფეოდალურ საქართველოში ქალაქის უფროსი მეფის მიერ დანიშნული მოურავი იყო, ამიტომ საეჭვოდ კი არაა, დანამდვილებით უნდა ითქვას, რომ მეტიცების ქალაქის მერთან გაიგივებისას ბატონი კარაპეტისი ცდება.

რაც მთავარია, საქართველოს ყველა ქალაქი, მათ შორის თბილისიც, მეფის და მისი მმართველობის ქვეშ იყო. ქალაქის ხელმძღვანელი და უფროსი მეფის მიერ დანიშნული მოურავი იყო, რომელიც რომელიმე ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო (მაგ.; ციციშვილი). ქალაქის მოურავი იყო გიორგი სააკაძე (1609 წ.). ქალაქების მოურავებიდან პირველი ადგილი თბილისისა და გორის მოურავებს ეჭირათ. მოურავი ქალაქის უპირველესი მოხელე იყო. მას ემორჩილებოდა ქალაქის მოხელე – მეტიც, მამასახ-

¹⁵ III. Месхиа. Города и городской строй феодальной Грузии (XVII-XVIII вв.). Тб. 1959; შ. მესხია. ქალაქები და საქალაქო წყობილება XVII-XVIII სს. საქართველოში. საისტორიო ძიებანი. ტ. II. თბ. 1983.

ლისი, ნაცვალი, ქეთხუდა და ასასები. თავის სასამართლო ფუნქციებს მოურავი მელიქის, მამასახლისის, აგრეთვე 3-4 „სარწმუნო მოქალაქის“ (მსხვილი ვაჭრის) თანდასწრებით ასრულებდა. მოურავობა იმდენად საპატიო და შემოსავლიანი თანამდებობა იყო, რომ ხშირად ბატონიშვილებიც კი არ ამბობდნენ უარს ამ სახელოზე.¹⁶

მელიქი, რაც ქალაქში ნასყიდობა ხდებოდა, ყველას ამოწმებდა და მონაწილეობდა ფასების დაწესებაში (ხაზს ვუსვამთ: მონაწილეობდა, თვითონ არ აწესებდა), სწორედ ამის გამო მელიქების ხელმოწერები უამრავ დოკუმენტზე ფიქსირდება. მელიქი მევახშეობდა, ვაჭრობდა და ამის გამო მნიშვნელოვანი კაპიტალიც უგროვდებოდა.

სურენ კარაპეტიაჩისთვის ალბათ აღმოჩენა იქნება ისიც, რომ თბილისის მელიქები არ იყვნენ ასე მემკვიდრეობითი რიგით განაწილებულნი, როგორც მას წარმოუდგენია და მეფე ან მოურავი მელიქს ხშირად ცვლიდა, დამსახურების გამო სხვას აწინაურებდა, მიუხედავად წარმომავლობისა და რელიგიური აღმსარებლობისა.

ასევე გასათვალისწინებელია, რომ ქალაქს ხშირ შემთხვევაში ერთდროულად რამდენიმე მელიქი ჰყავდა. ასეთ შემთხვევაში რომელი შეიძლება ჩაითვალოს უფროსად, „ქალაქის მერად“?

მელიქი საქართველოში მუსლიმური აღმოსავლეთის გავლენით გაჩნდა, რასაც ქალაქის უკანასკნელი მელიქი დარჩიაც აღნიშნავს.¹⁷ ლორის მელიქიშვილებიც 1798 წლის საბუთში იმავეს ამტკიცებენ.¹⁸ ქალაქში ერთდროულად არსებული რამდენიმე მელიქი იყო. თუმცა XVIII საუკუნის ბოლოს მათ მიერ მოპოვებული მდგომარეობის გამო მელიქების ნაწილმა თავადობა მიიღო. ეთნიკური სომხური საგვარეულოების მონხელებად დაწინაურება შაჰ-აბასის დროს დაიწყო და როსტომის დროს გაგრძელდა, თუმცა ყველა მათგანმა წარმატებას მხოლოდ იმის გამო მიაღწია, რომ მუსლიმები იყვნენ.

¹⁶ ჯ. კოპალიანი. მოურავის სახელო ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1982; ი. სურგულაძე. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის. ტ. I. თბ. 1952; ივ. ჯავახიშვილი. ქალაქები, საქალაქო წყობილება და ცხოვრების ეთარება საქართველოში XVII-XVIII სს. „პრომეთე“. 1918, № 1; III. Месхиа. Города и городской строй феодальной Грузии (XVII-XVIII вв.). Тб. 1959; ი. სურგულაძე. მოურავი. ქსე. ტ. 7. თბ. 1984, გვ. 147.

¹⁷ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შოთა მესხიამ. ჟურნ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი). ნაკვ. I(26). თბ. 1948, გვ. 95.

¹⁸ სცსა. ფ. 1450. 18/60.

ამრიგად, თბილისის მელიქს ცალსახად ვერც ერთ კონფესიას ვერ მივაკუთვნებთ. გინდ სომეხი იყოს, გინდ ქართველი, ან თუნდაც მუსლიმი, მისი ქალაქის მერთან ვერ გაიგივება შეცდომაა. თბილისის მელიქები მეფისა და ქალაქის მოურავის მოხელეები იყვნენ.

ცალკე საკითხია XIX საუკუნის ქალაქის თავების საქმე. აქ მხოლოდ ერთს შევნიშნავთ, რომ ქართულ-სომხურ სამეცნიერო კამათში დიდი ადგილი უკავია მხარგრძელების საკითხს.¹⁹ მხარგრძელების მამული, სანაინი და მისი მიდამოები, მოგვიანებით ადგილობრივ საგვარეულოს, არლუთაშვილებს ეკავათ, ამიტომ ისინი თავს მხარგრძელების შთამომავლებად მიიჩნევდნენ. არლუთას მხარგრძელებიდან ჩამომავლობის ლეგენდა ერეკლე II-მ არლუთაშვილებს 1783 წელს დაუდასტურა და საგანგებო სიგელიც უბოძა.²⁰ 1800 წელს არლუთაშვილებმა რუსეთის იმპერატორ პავლე I-ისგანაც მიიღეს სიგელი, რომელშიც მათი გვარი არლუთისკი-დოლგორუკოვად არს ჩაწერილი. როგორც ვხედავთ, მათ მხარგრძელი რუსულად თარგმნეს, როგორც დოლგორუკი, აქედან მიიღეს დოლგორუკოვი. მხარგრძელის რუსულად თარგმნამ სომეხ მეცნიერებში გააჩინა იდეა, მხარგრძელი სომხურადაც ეთარგმნათ, ასე გაჩნდა ერკაინაბაზუკის (Երկայնաբազուկ) საგვარეულო. ეს არის მხარგრძელის ხელოვნური თარგმანი, რომელიც, როგორც ჩანს, უკვე დამკვიდრებულია თანამედროვე სომხურ მეცნიერებაში. არ არსებობს არც ერთი წყარო, მათ შორის სომხურენოვანი, რომელშიც მხარგრძელი ერკაინაბაზუკის ფორმით ფიქსირდებოდეს. ვფიქრობთ, წიგნში დასახელებული ქალაქის თავების – ნიკოლოზ არლუთაშვილის (გვ. 77-79) და ალექსანდრე არლუთაშვილის (გვ. 88) მოხსენიება Еркаинабазук-ად (Долгорукий) (გვ. 77-80) არასწორია. თუმცა აქ ჩვენ აღნიშნული პიროვნების რელიგიურ-კონფესიურად გრიგორიანული ეკლესიის კუთვნილებას ვერ გამოვრიცხავთ, მაგრამ გვარის წარმოებაში ზედმეტად ხელოვნურობა აშკარად ჩანს.

¹⁹ მხარგრძელების შესახებ აქ არ შევჩერდებით, მათ შესახებ მრავალი ნაშრომი არსებობს, გრცლად იხ. შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან. თბ. 2010; შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და საზოგადოებრივი წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979; ნ. შოშიაშვილი. მხარგრძელები. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 7. თბ. 1984, გვ. 271-272; მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს საგარეო და შინაპოლიტიკური ვითარება XII ს. მეორე მეოთხედიდან 80-იანი წლების დასაწყისამდე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979.

²⁰ დ. მელიქსეთ-ბეგი. საქართველოს მეფის ერეკლე II-ის და რუსეთის იმპერატორის, პავლე I-ის, სიგელები მხარგრძელთაზე. საისტორიო მომაბე. I. თბ. 1945.

XIX საუკუნის თბილისში ქალაქის თავების ნაწილი, ალბათ, მართლაც სომხური წარმომავლობისაა, ნაწილი – გასომხებული ქართული წარმომავლობის და ნაწილი – ქართული. ამის შესახებ თავის დროზე საყურადღებო ნაშრომი გამოქვეყნდა.²¹ ამიტომ ამ საკითხზე დამატებითი არგუმენტების მოტანას აღარ გავაგრძელებ.

²¹ ი. ახუაშვილი (მუხათელი), ვინ იყვნენ ტიფლისის მერები?! – Тифлисские мэры, кто они?! თბ. 2008.